

Research

ПОЩЕНСКИТЕ КАРТИЧКИ КАТО ИЗТОЧНИК НА ИНФОРМАЦИЯ ЗА ГЕНЕАЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Лилия УЗЛОВА

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН

Abstract. The paper discusses the importance of postcards as a source for genealogical research. It reconstructs the most important events in the family history of Abraham Amirchanjanz by using the information contained in the postcards in the family archives, sent from Europe – Germany, Switzerland, Russia, Finland, Great Britain, Romania etc., in the period between the end of XIX and the beginning of XX century. Abraham Amirchanjanz, was a missionary who, together with his family, worked devotedly for saving the persecuted Armenians in Turkey and also played a key role in shaping the Christian Protestant Church in Varna, Bulgaria. The paper also views some aspects of the complex relations of Pastor

Amirchanjanz with the German Orient Mission, revealed through the family correspondence.

Keywords: genealogy, family, history, postcards, Europe, missionary, Armenians

Пощенските картички и хромофотографските фотографии¹⁾ от края на XIX и началото на XX в. отдавна привличат вниманието на колекционери и архивари. Отскоро те започват да се радват и на все по-голяма популярност сред генеалози и частни изследователи на семейни хроники и родословни дървета. Броят на хората, които се занимават с проучване на родословното си дърво и семейната история и традиции става все по-голям. Интересът нараства право пропорционално с възрастта, т. е. с изследване и съхраняване на родовата история се занимават предимно по-възрастните членове на фамилията.²⁾ Този процес на връщане към корените на личната история се обяснява както с желанието тя да бъде „вписана“ сред събитията от световен и национален мащаб, така и поради естествения интерес към развитието на рода и родствените отношения. Не на последно място като причина трябва да се отбележи и актуалният проблем за мястото и отношението на индивидуалната и родовата идентичности в оформянето на етническата хомогенност и националната идентичност.

Цели, задачи и методология на изследването

Задачата на този текст е да бъде представена една семейна колекция от пощенски картички и да се даде пример за възможностите, които тя разкрива пред изследователите на семейната история. Една от целите на проучването е да провери до каква степен архивите от пощенските картички и фотографии могат да бъдат ползвани като

източници на генеаложка информация и в какви случаи те могат да бъдат полезни. Освен това се търси отговор на въпроса доколко с тяхна помощ се анализират характеристиките на историческия момент, в който се намира изследваният обект: семейства, родове, фирми, организации и т. н. Изследването се базира преди всичко на обработката и работата с текстовете на съобщенията от пощенските картички, като се концентрира върху специфичните черти на дейността на семейството. Датировката на описаните събития и дейности се извършва според данните от текстовете и пощенските печати и клейма, където те могат да бъдат разчетени. Изворовата база не се изчерпва само с архива от пощенски картички и фотографии, събирани от Лидия бег Амирханянц, дъщеря на евангелисткия пастор Абрахам Амирханянц от Варна. Самите те трудно могат директно да служат като материал за съставянето и конкретизирането на данни за родословно дърво. Подобни колекции могат да бъдат ползвани само в комбинация с други източници на генеалогична информация. В конкретния случай се добавят данни от интервюта и разговори, семейна кореспонденция, статии от мисионерската периодика и произведения на пастор Абрахам бег Амирханянц. Подборът на изгледите и текстовете на съобщенията цели да се допълнят данните за дейността на семейството в Европа и страната. Освен това косвено се представя и анализира по какъв начин всеки един от членовете на семейството конструира своята идентичност. Основни фактори са европейската им определеност и съзнание, историческата съдба на арменския народ, евангелизма и културната специфика, вместени в контекста на тогавашните социално-икономически, политически и културни условия. В това изследване пощенските картички се разглеждат от две страни: познавателен характер на изображението/картината и индивидуалност на текстовете от съобщенията. В случая с пастор Амирханянц, чрез тях се проследяват

както връзките и отношенията му с европейското мисионерство, така и пътищата, поети от децата му. Основните критерии за подбора са: информативност, конкретност и четливост на текстовете.

Методологията на изследването е подчинена на класическите етнологички и генеалогички методи: анализ на текстове на съобщенията, интервюта с потомци на семейството. Интерпретацията на автентичния материал е на базата на сравнително-историческия анализ, ползван както от етнологията, така и от генеалогията. Той дава възможност да се проследят промените в живота на семейството. Въз основа на текстовете на съобщенията се правят съпоставки за изясняване на събитията в личен и обществен план. Всички данни се сравняват и вписват в конкретния исторически момент, за да може да се постигне възможно най-обективно обяснение на процесите и участието на семейството в тях. Трябва да се добави и формалният анализ на някои видове пощенски картички, тематичното и видовото им разнообразие. В конкретния случай частично могат да бъдат приложени и някои методи на теренна работа. Това се затруднява от две обстоятелства: дейността на семейството не е концентрирана на едно място и изследваното поколение не е между живите. Затова се работи косвено със записки, биографични бележки и части от лични архиви, предоставени от потомците на пастор Амирханянц. Особено ценни и полезни за изследването са разговорите с тях, които помагат посланията от съобщенията да бъдат конкретизирани и подредени в семейната хроника.

Прилагането на този метод на работа е естествено обосновано от зависимостта на интереса към генеалогията от интереса към личната семейна история. Обикновено се започва с историите, разказвани по време на семейни празници, които всеки член на семейството познава, но никой не е запознат с началото им. Те са последвани от въпроси към по-възрастните поколения. След това се обръща внимание на семейния

архив, към който принадлежат и албумите с фотографии и пощенски картички. Данните от тези източници изграждат основата на семейната хроника. За обработката им са необходими специфични познания, които за съжаление, не се преподават в никой университет. Занимаващите се с генеалогични изследвания сами си създават необходимата методологична система в процеса на работа, зависеща най-вече от характера и вида на източниците. Те търсят най-ефективните методи за набавянето и обработката на конкретна полезна информация, тъй като всеки един обект на изследване има своя собствена специфика. Така например работата със стари ръкописни текстове изисква също палеографични познания (в случая шрифт „сютерлин“) и ползване на чужди езици.³⁾ Към вече споменатите архиви трябва да се добавят и данните от гробищни архиви, надгробни паметници и други регистри.

Обект на изследването са само две поколения от семейство Амирханянц. Тяхната мисионерска и педагогическа дейност, обаче, е толкова разнообразна и свързана с тяхното съвремие, че преходът от личната семейна история към историята на арменската етническа група е естествен и логично обоснован. Освен това тя се вписва в цялостната картина на обществото и социалната култура. Пощенските картички се отнасят към тези видове източници генеалогична информация, които потвърждават периодите и местата на пребиваване, като донякъде дават и сведения за социалното положение на подателя или получателя. Затова те се изследват заедно с данъчни регистри, адресни книги, корабни и мигрантски списъци, религиозни мисии и т.н. Чрез този подход се осигурява необходимата обективност на работата. Данните от текстовете на картичките се сравняват с тези от другите източници и тогава се нанасят в семейната хроника. Сравнителният метод се прилага при проверка на получените генеалогически данни.

Значението на архиви от пощенски картички и фотографии за работата на генеалозите

Изследването на архиви с пощенски картички и фотографии допринася както за „онагледяване“ на семейната и национална история, така и за съхраняване на важни по своето значение извори за развитието на социалните отношения, на самите населени места, печатарството и фотографията. Те са едновременно история на комуникациите, обществото, печатарството и фотографията. Съобщенията, изпратени чрез тях по различни поводи, насочват вниманието не само към техните автори, но и към социалното битие на съвремието, културологията на семейството и проблемите на всекидневието. Освен това пощенските картички и фотографиите документират развитието на населените места, етапите на застрояването и индустриализацията им. Те са нагледно доказателство за икономическия възход или упадък на цели райони през годините на тяхното съществуване. Особено след разрушения по време на война или промени в градоустройствените планове, архивите от картички и фотографии с изгледи остават единствените свидетелства за предишния вид и разположение на сградите и улиците. Към всичко това трябва да се добави и значението им като „документи“, онагледяващи исторически събития от световен и национален мащаб.

За разлика от класическите източници на генеалогична информация, например данъчни списъци, водени още през Средновековието, списъци на жителите на населените места, по-късно полицейската регистрация, домакински книги, списъци на дарители и спомоществователи, тефтери на занаятчийски задруги и т. н., „картичките за кореспонденция“ се появяват сравнително късно. В началото те служат само за съобщения и не са художествено и фотографски оформени.⁴⁾ Те се отличават от писмото по следните белези: (1) Както писмото, така и картичката служат за предаване на

информация, но неприкосновеността и тайната на личната кореспонденция при картичката не може да бъде гарантирана, тъй като тя е открита; (2) Заедно с нея не е възможно да се изпращат малки предмети, защото липсва плик; (3) Мястото за писмено съобщение и лична информация е малко (в началото картичките са неразделени и съобщенията се пишат на лицевата страна); (4) Таксата за изпращане е по-ниска от тази на писмото.

Още през 1777 г. във френското списание „L'Almanach de la Petite Poste“ се появява съобщение, че напоследък се изпращат по пощата гравюри на картон и съдържанието на тези „печатарски изделия“ е достъпно за всеки (Hille, 1988). Официално пощенската картичка, т. нар. тогава „картичка за кореспонденция“, е въведена в обръщение на 1 октомври 1869 г. в Австрия. Кой е откривателят ѝ е тема, по която и до днес австрийци и немци спорят. Немската позиция е, че Хайнрих фон Щефан, държавен секретар, висш пощенски служител и първи министър на пощите в Германия, е предложил още през 30-те години на XIX в. да се разреши изпращането на открити малкоформатни писмени съобщения. Австрийците от своя страна доказват, че проф. д-р Емануел Херман е човекът, създал и пушал в обръщение пощенската картичка (North, 1988). Днес тя се дефинира като „открита пощенска пратка с правоъгълна форма от твърда хартия (средно тегло 170 гр/кв.м.), която е предвидена за изпращане без плик и таксата за изпращането ѝ е еднаква както в границите на населеното място, така и в страната“ (Post: Post- und Fernmeldewesen, 1982). Таблица 1 по-долу проследява въвеждането на пощенската картичка в света (Geschichte der Postkarte ..., 1881, Deutsche Gesellschaft für Post- ..., 2009, Frech, 1994, Kaufmann & Lebeck, 1988).

Таблица 1. Въвеждане и разпространение на пощенската картичка

Година на пускане в употреба	Държава на разпространение
1869	Австрия / Германия
1870	Финландия, Великобритания
1871	Белгия, Холандия, Дания, Канада
1872	Швеция, Норвегия, Русия, Цейлон
1873	САЩ, Франция, Сърбия, Румъния
1874	Италия
1875	Уругвай, Гватемала
1876	Гърция
1877	Турция
1879	Египет, България, Исландия, Мексико
1880	Бразилия, Нюфаундленд
1881	Колумбия
1883	Перу
1886	Конго
1888	Черна гора

От културологична гледна точка пощенските картички са необичаен източник на генеалогична информация, на който засега не се обръща особено внимание, но има значение за бъдещите изследвания. Тя печели както с опростения и обикновен вид на формата, така и с непретенциозността и краткостта на съобщенията. Достъпното за всеки съдържание на текстовете естествено не отговаря на изискванията за тайната на писмената кореспонденция. Те са залегнали в основата на всички известни досега правилници за извършване на куриерски услуги и пощенски наредби, известни в западноевропейските държави още от Средновековието, а у нас след Освобождението. По време на Временното руско управление започва бързо европеизиране на пощите и съобщенията в страната (Етнография на България, 1983): „С нарастването на броя на грамотните хора съобщенията и новините започват да се предават писмено, т.е. с писмо, като писмата се изпращали по нарочен човек, а през XIX в. и по пощата”. През 1879 г. са

приети „Временни правила по пощовата част в България”, като с тях, по примера на Европа, се гарантират „тайната и неприкосновеността на кореспонденцията”, както и уеднаквените такси за писма и вестници в страната и чужбина (Даскалов, 2005: 28). Първите български пощенски картички представляват открит лист с отпечатани марка, герб с пощенски рог и надписи.⁵⁾ Заедно с това става невалидно и изискването за ненарушимостта на закритата в плик информация (Glaser & Werner, 1990).

Картичката може да бъде прочетена от всеки без това да е престъпление според наказателния закон (Steinwasser, 1988). Спектърът на предаваните съобщения е ограничен от мястото, но затова пък те съдържат интересни данни за времето, мястото, отделните личности и семействата, до които и от които са изпратени. Освен това тяхната краткост, простота на формата и изрази правят ползването на картичките като средство за кореспонденция достъпно за широки обществени слоеве. Чрез нея традициите на епистоларната форма се разкрепостяват и навлизат трайно във всекидневието на хората. За да се напише текст на картичка не е необходимо да се спазват особени граматични правила, както и други езикови тънкости. Бързото развитие на транспорта, заедно с това и на мобилността на обществото още от края на XVIII в. насам, влияе също положително върху повсеместното приемане на проходащото ново средство за комуникация. Не на последно място трябва да се отбележи и развитието на масовия туризъм от средата на XIX в. Той „създаде“ и въведе обичая да се изпращат поздравителни картички и картички с изгледи от курорти, известни исторически места, градове, местности и други забележителности по време на пребиваване там. Още тогава очакваното поведение и етикет изискват да се благодари, поздрави или съобщи за събитие или престой чрез пощенска картичка. Този вид картички е най-разпространен и представлява важен

източник на информация за историята на застрояването на отделните населени места и техните жители. Освен изгледите, за генеалозите и изследователите на семейната история, представляват интерес военните картички, изпратени от фронта до близките и поздравителните картички, изпращани по повод семейни празници като рождени и именни дни, първи учебен ден, различни юбилеи, годишнини от сватби и други.

С развитието на фотографската техника се увеличава броят на хората, които притежават фотоапарат. Те започват да ползват собствени фотографии като пощенски картички за изпращане на съобщения. Техните мотиви са непосредствено свързани със социалното битие на автора и семейството му и са особено ценни източници на информация. Малко от тези архиви са достъпни за широката общественост, тъй като, ако не са унищожени, са семейна собственост. Архиви от фотографии, документиращи историята на отделни сгради, улици, фабрики и други обекти, са събирани и правени от фотографи-професионалисти, днес собственост на големи библиотеки и исторически музеи. Те са особено ценни, тъй като заедно с други генеалогични източници, дават възможност за конкретизиране и онагледяване на семейната история.⁶⁾ Тези колекции са като исторически документи равностойни по значение на адресните книги и запълват „празноти“ в родословното дърво.

Споменатите адресни книги са справочници с информация за адресната регистрация на жителите и собствениците на недвижимите имоти. Те се издават от кметствата за отделни градове и райони в западна Европа от началото на XIX в. В България стават популярни в началото на XX в. и то предимно в големите градове. Книгоиздатели от Варна са едни от първите инициатори в страната, които издават „Алманахъ и пътеводителъ на градъ Варна”(1923 г.) на български и френски, „Адресникъ“ (1934 г.) и „Алманахъ – адресна книга на Варна” (1935–1936 г.) с информация за адресната регистрация на граждани,

хотели, фирми, търговски дружества и други. Идеята е те да бъдат издавани всяка година, както това става в останалите европейски страни: „Настоящият алманах – адресна книга на гр. Варна не е първи труд от този род. Издавани са след последната война на няколко пъти подобни, кога по-пълни, кога по-кратки, според възможностите и схващанията на издателите. Постоянноменящото се положение на стопанските предприятия и дейтели налага, както локално за града ни, така изобщо и за цяла България, издаването на по-пълни алманаси, в които да бъдат показани всички станали през това време промени. Толкова повече това се отнася за Варна, който тепърва се разраства като курорт и претърпява бързи и съществени промени” (Алманахъ – адресна книга ..., 1936). Справочниците са структурирани по европейски образец и целят подпомагане на развиващите се индустрия и туризъм. Към тях трябва да бъдат добавени и каталозите на различни изложения с международно участие и пътеводители на български и чужди езици.

За съжаление, някои архиви с пощенски картички и фотографии, представляващи интерес за генеалозите, са собственост на частни лица и рядко са достъпни за широката общественост. Значителна част от колекциите картички на фотографи професионалисти се съхраняват в големи библиотеки и музеи. Така например Регионалната библиотека „Пенчо Славейков” във Варна притежава над 1000 картички от различни фотографски архиви, които представят развитието на града от 1882 г. до днес. Те не само са достъпни за широката публика, но каталози с данни за съдържанието, авторите и годината на снимане могат да се намерят и в Интернет. Присъствието на тази толкова ценна информация във виртуалното пространство е възможно благодарение на помощта и ангажимента на европейски културни институции и осъществяването на редица проекти за популяризирането на различни фондове и тяхното съхранение. Такива фотоархиви са на Атанас Велчев, съдържащ 280

фотографии и пощенски картички направени между 1901 г. и 1912 г., на братя Папазян с пет картички от 1882 г., на Карл Албрехт 32 броя от 1894 г. до 1900 г., на П. Манчев със 153 броя от 40-те години на XX в., на Григор Пасков (№ 37, 40) около 90 картички също от 30-те и 40-те години на XX в. и много други. Те са запечатали известни варненски улици като „Цар Борис”, „Сливница”, „Преславска”, „Шейновска”, „Аспарух”, „Владислав”, булевардите „Съборни”, „Мария Луиза”, „Христо Ботев”, „Фердинанд”, площадите „Търговски”, „Мусала”, пред Катедралата. Към тях се добавят и фотографии на фабрики (Памучната фабрика на пазара 1911 г., фабрика „Принц Борис”), банки, хотели, митницата, квартал „Ташуолу”, общи изгледи от града и обществени сгради.⁷⁾

Поради широкия спектър на различните по вид и характер източници, свързани с всекидневието на хората, резултатите от генеалогичните изследвания се ползват до голяма степен от етнологията и етнографията. Обединяващото звено между тях е реконструкцията на живота и делата на миналите поколения, родове, семейства и групи от хора. В този смисъл трябва да се разбира не само зависимостта между отделните източници, но и тясното взаимодействие на отделните науки за душевността, бита и всекидневието на индивида и социалната група. Пример за подобно комплексно генеалогично изследване с помощта на архив от пощенски картички и фотографии е реконструкцията на семейната история на фамилия Абрахам бег Амирханянц от Варна.

Архив на семейство Абрахам Амирханянц

Архивът на семейство Абрахам (Аврам) Амирханянц, евангелистки пастор от арменски произход, представлява колекция от пощенски картички, общо 327 на брой. Те са събирани основно от Лидия бег Амирханянц, една от дъщерите на пастора, завършила Академията за

изящни изкуства в Мюнхен със специалност рисуване. Тя е преподавателка по изкуство в различни български училища и страстна почитателка на фотографията. Картичките са събирани през периода 1888–1950 г. Сред текстовете на съобщенията често присъстват забележки с подобни наставления: „Събирай тези изгледи, аз ще ги поставя в албума ...” (карт. № 5). В края на XIX в. напредничавата студентка и мисионерка си купува фотоапарат, за който научаваме от текста на картичка, изпратена до Варна от Швейцария: „Базел, 6.09.1899 г. ... Също видях фотография на „Паника”. Купих си фотоапарат за 46 франка ...” (карт. № 200). Оттогава той непрекъснато я съпътства при пътуванията ѝ в Европа и Азия. Лидия започва сама да прави снимки, някои от които са издадени като пощенски картички. За съжаление, много малка част от тях са запазени в архива, тъй като са изпращани до близки, колеги и познати (карт. № 284, 266). Тя също получава от тях картички с изгледи от местата, където в момента пребивават, което спомага за реконструирането на историята на семейството и дейността му в мисионерската организация: „Скъпа Лидия! Ето и за теб един изглед от Харков. Ако желаш, мога да ти изпратя още няколко харковски изгледа, освен това имам картички с изгледи от Киев, Москва. Ако искаш, пиши ми новия си адрес и аз ще ти изпратя всичко, което събера при себе си ...” (карт. № 171).

Броят на картичките, изпратени от различните държави е правопропорционален на честотата и времето на престоя на отделните членове на семейството в тях. Най-много са от Германия и Швейцария, където дъщерите, синовете на пастор Амирханянц и самият той следват, работят и преподават. Така архивът очертава рамките на цялостната мисионерска дейност и движението на семейството. Благодарение на Лидия, която сама изпраща картички до Варна с препоръка да не се изхвърлят, а да се добавят в албумите (карт. № 5), днес може да се

реконструира историята на всеки един престой в страната и чужбина, целите и задачите, които са поставяни пред тях. Като студентка в Художествената академия в Мюнхен тя се запознава с изкуството да се снимат и представят целенасочено различни обекти и пейзажи: „8.09.1898, от гарата на Шафхаузен. Мили мои, ето така прекрасно е тук. Просто чудо! Още 40 франка се получиха от мадам Л. Днес в 2 ½ ще бъда в Цюрих. Аз фотографирах Райнфал от три страни ...” (карт. 80).

Традицията чрез изпращане на картички и фотографии да се „онагледят” описанието на мястото, където се пребивава и да се споделят личните впечатления се допълва от възможността мотивите да бъдат избрани от подателя според неговото субективно виждане. Изпращането на пощенски картички тогава е приоритет на интелектуалеца, който търси възможно най-бързия начин да изпрати съобщението си, но и да сподели мнението си за събитието или мястото. Фотографите професионалисти търсят начини освен да представят обективно видяното и да го запечатат във фотография, също така да отговорят на субективните критерии за избор от страна на ползвателите купувачи. Често подборът на сниманите обекти зависи от личното отношение на фотографа художник към събитието или забележителностите, като крайната цел е да се получи художествено произведение. В архива на семейство Амирханянц присъстват голям брой пощенски картички от чужбина, които се разпределят според продължителността на престоя в дадената държава както следва (Таблица 2).

Таблица 2. Изгледи от Европа

Австрия	5
Великобритания	4
Германия	56
Италия	5
Литва	1
Полша	2
Румъния	4
Русия	7
Турция	4
Украйна	3
Унгария	5
Финландия	15
Франция	5
Швейцария	54

Продължавайки най-добрите традиции в изкуството, Лидия не само фотографира, а и художествено оформя, рисува, разпространява и разменя български пощенски картички с колекционери от други страни, за което свидетелстват следните текстове: „Уважаема госпожице, благодаря Ви много за Вашата прекрасна картичка. При издателство „Велчев“ могат ли да се поръчат повече такива чудесни картички? Аз съм колекционер на хубави картички от всички краища на света. Много съм Ви благодарен, че искате да ми изпратите някои брошури. Тази фотография от Кангазала е направена скоро. Толкова е обнадеждаващо, че мога да Ви пиша до Варна“ (карт. № 117). Или: „Мила госпожице, от дълго време искам да Ви благодаря за прекрасните фотографии, които получих чрез Елизабет Барт, но за съжаление не ми оставаше време. Приемете моята най голяма благодарност за това. От Вашата Клара Каезе“ (карт. № 225).

Таблица 3. Видове български картички в архива

Идилии	4 (№ 61, 263, 143, 153)
Изгледи от градове: „Поздрави от ...“	23 (№ 105, 1-6, 107, 111, 128, 148, 150, 152, 154, 97, 95 100, 101, 102, 103, 104, 2, 155, 158, 159, 160, 161)
Художествени мотиви	2 (№ 208, 122)
Монархия и политика	3 (№ 108, 149, 106)

Оформлението на картичките, представени в колекцията, става по европейски образец: гладки, релефни, с апликации и т.н. Вместо поздравителни картички, понякога са използвани и изгледи от различни европейски градове. Най-голямата група като вид картички в архива са изгледите. Мотивите са подбирани или според целта на пътуването, или да онагледят съобщението до получателя.

Таблица 4. Поздравителни картички в архива

Коледа	4 (№ 55, 112, 138, 273)
Баба Марта / Първа пролет	2 (№ 122, 132)
Великден	3 (№ 135, 139, 322)

За съжаление, не всички текстове могат да бъдат разчетени и да бъде предаден смисълът им. Причините за това са основно две. Първо, кореспонденцията се води на седемнадесет езика (английски, руски, френски, немски, арменски, турски, български, персийски, италиански, грузински, арабски наречия, карабахски диалект, румънски, украински, румънски, унгарски, финландски, гръцки).⁸⁾ Вторият проблем е свързан с ръкописния шрифт, т. нар. „сутерлин“ или „сютерлин“ (Робинсън, 2004), станал модерен в Западна Европа в началото на XX в.⁹⁾ Като възпитаници на западноевропейски училища семейство Амирханянц

познават сютерлин и пишат с него предимно на немски (карт. № 195), английски, френски (карт. № 193) и руски език.¹⁰⁾ Освен това членовете на семейството използват няколко езика при писане на един текст.

Картичките от архива могат да бъдат разглеждани като голям илюстриран пътеводител на Европа от края на XIX в. и началото на XX в., в който се отделя особено внимание на паметници на духовната култура и световно наследство. Присъствието на значителен брой немски и швейцарски картички се дължи на сравнително по-дългите престои на членове на семейството в тези страни, както и на обиколката на пастор Амирханянц в Германия за изнасяне на лекции и преподавателска дейност. За това свидетелстват някои текстове на картички – например: „14.10.1900 ... Подготвям превода ... Аз оставам тук. Седем студента искат да стават мисионери и да се учат на турски” (карт. № 131).

Архивът се свързва със семейната история и чрез присъствието на множество картички, издадени с благотворителна цел от Немската мисия в Ориента за подпомагане на създадените и поддържани от нея сиропиталища в Армения. До 1900 г. цялото семейство Амирханянц работи за тази организация и успява да подслони и помогне на стотици арменски бежанци след геноцида и гоненията в Турция (карт. № 312–321). Познавателната стойност на архива за „онагледяване” на далечната Европа е точно толкова важна, колкото и ролята му като доказателство за оживената обществена и благотворителна дейност на семейството.

Историята на семейството и мястото на архива в реконструкцията ѝ

Семейство Абрахам бег Амирханянц се заселва във Варна през 1896 г., за да работи за разпространението на евангелизма и да подпомага арменските изселници в България след гоненията в Турция

(СОЛ, 1900). Пастор Амирханянц е един от пионерите на така наречената „Ислямска мисия“ на мисионерите от Базел, още известна като „Мисия на мохамеданите“ в България. Той е роден през 1838 г. в Персия, където прекарва детството и младежките си години и получава възможност да се запознае с ислямската религия и култура. Свидетелство за това са множество пощенски картички и фотографии от райони в Централна Азия и Армения. На шестгодишна възраст той е отвлечен от персийски разбойници и е даден на амирхан Сидар, висш персийски благородник, който го осиновява. От него приема името и титлата Амирхан, по-късно допълнено с арменското окончание „-янц“ (СОЛ, 1900). Абрахам наследява от християнския си баща дарбата да владее много езици. Първо научава от него турски и персийски, а по-късно мисионерът д-р Царемба го изпраща да учи в Ревал, днешния Талин (карт. № 75, 76). От 1859 г. до 1864 г. следва теология в Базел и е един от общо тринадесетте арменци, изпратени в мисионерската академия през периода 1848–1878 г. да учат там. С Базел са свързани и дъщерите на пастора Естер, Лидия и Елиза (карт. № 257, 200, 224, 225, 228, 195, 177, 178, 163, 43, 73). След завършване на образованието си там Абрахам отива отново в Естония, където се занимава и с активна преводаческа дейност (СОЛ, 1900, Нёрр, 1996). Станал вече пастор, Абрахам прави опит да се върне в Шуша, но руското правителство не му разрешава, тъй като вижда в него проводник на евангелизма и прозападната култура (СОЛ, 1900). От Базелската мисия е изпратен в Константинопол (карт. № 113, 269, 277, 286, 287, 288, 289, 276, 308, 309), където работи в продължение на десет години като пастор в арменско-евангелистката енория. Арменският апостолически патриарх го назначава за три години да ръководи тамошната арменска духовна семинария. След кратко пребиваване в Табриз, Персия, пастор Амирханянц решава да работи близо до родината си. С натрупания опит

на проповедник той се установява по-късно в Тифлис (карт. № 284, 268, 281, 282, 140, 307, 324), пише трудове за положението на арменците в Кавказ (Amirchanjanz, 1880, Arzruni, 1879) и превежда Библията на източно-арменски (арартски диалект) и азербайджански (транскавказки турски) по поръчка на английски и други чужди библейски общества. Преводите му са съгласувани и проверени от други теолози, и са отпечатани в големи тиражи. Те се разпространяват предимно в кавказките мохамедански райони. Пастор Амирханянц е известен като преводач с чувство за детайл и конципираност на текста и като беспощаден критик, когато нещата не отговарят на високите му изисквания. Доказателство за това намираме в следния текст: „Изпраща Д. Н. високо морално, но едва разбираемо писание. Аз очаквах добре конципиран текст, но всичко някак си се повтаря (винаги едно и също) както храната тук (Англия), която не мога повече да ям ...” (карт. № 70). Светият Синод на Руската православна църква не приема тази негова дейност. Нейният главен прокурор К. Победоносцев, без съд и предварително следствие, само с административно решение, изпраща цялото семейство Амирханянц, заедно с ръководителите на тифлиската баптистка община Н. Воронин и В. Павлов от 1887 г. до 1891 г. в Оренбургска губерния, Урал. От заточението в Сибир са освободени благодарение на известността на пастора като ориенталист и теолог сред научните среди и активната намеса на великия княз Константин Константинович. По време на заточението, поразени от суровия климат, умират двамата му големи сина. Остават един син и четири дъщери. След помилването семейството може да избере къде да живее на територията на Русия и така се озовава в Хелзингфорс, тогава в руска Финландия, днес столицата Хелзинки. Големият брой картички от Финландия в архива свидетелства за петгодишния престой (1891–1896 г.) там (карт. № 130, 136, 290, 291, 292, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 303,

304, 305, 306, 325). През декември 1896 г. Берлинският комитет на Немските благотворителни организации натоварва пастор Амирханянц със задачата да посети България и Румъния, за да инспектира на място положението на арменските бежанци, както и да прецени има ли почва за работа сред мюсюлманите в този район (Feigel, 1989). Паралелно с дейността си в България и Румъния през периода 1896–1900 г. Берлинският комитет започва през 1898 г. изграждане на дом за сираци в Урфа. Това става след като Лепсиус идва във Варна и се убеждава, че за момента арменците там се интегрират успешно и в сиропиталището на пастор Амирханянц остават само 60 деца. Комитетът стартира кампания за набиране на средства, като един от методите е издаване на пощенски картички с благотворителна цел (карт. № 120, 131, 310-321). Абрахам Амирханянц се установява във Варна и продължава да работи за Немската мисия в Ориента (ДОМ). Заедно с Киркор Кеворкян и Йоханес Аветарянян (турски духовник Мехмед Шукри, приел евангелизма и кръстен от пастор Амирханянц в Тифлис), обикаля страната, проповядва и помага (карт. № 105, 106, 107, 111, 128, 149, 150, 61, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 2, 159, 263). От 1898 г. положението с издръжката и настаняването на бежанците се облекчава леко, тъй като много от тях започват да се връщат в Турция, където са оставили имоти и са погребани техните близки. През 1899 г. последните сираци от Варна са изпратени в немското училище в Русе и така приключва работата на ДОМ във Варна. През пролетта на 1900 г. Амирханянц иска разрешение от ДОМ да направи обиколка на Германия, за да изнася лекции и събира средства за мисионерската си дейност. По това време дъщерите и единственият останал жив след заточението син, Натан, следват изкуство, музика и филология в Германия, Великобритания, Франция и Швейцария. Обиколката на пастора е разрешена, при условие че работи единствено и само за мисионерската организация. Картичките от и до

Германия, изпращани между различните членове на семейството и до Варна са най-много в архива. Те представят почти всички райони и известни градове на страната. Текстовете на съобщенията съдържат конкретна информация за дейността на пастора. Например: „Вчера пристигнах в Лайпциг и се установих тук. Бях на лекция в Университета и ми хареса. Ето ти и Консерваторията. Сега отивам в Берлин” (карт. № 26). Проповедите и лекциите на Амирханянц стават много популярни, посетени са изключително добре и всеки път се събират помощи за благотворителни цели. Пасторът е известен като прекрасен оратор, който умее чудесно да аргументира и да побеждава противниците си в диспути, използвайки техните доводи. В началото той предава събраните помощи на касиера на мисията, но по-късно започва да задържа парите за благотворителна дейност във Варна и България, която по това време минава на втори план след Урфа. Това негово решение довежда до конфликт с ДОМ. Ръководството ѝ на заседание от 7 ноември 1900 г. взема решение да прекъсне отношенията си с пастора: „Ако продължавате да отстоявате виждането, че не ни дължите отчет за събраните за благотворителни цели пари и имате право самостоятелно да решавате как да ги разпределяте, то трябва да ви считаме за напуснал нашето общество, тъй като ние не споделяме това Ваше мнение, не желаем да носим последиците от него и сме принудени да вземем мерки за прекъсване на по-нататъшните си връзки с Вас” (Damianov, 2003). Пасторът получава втори път известие за решението на мисионерското ръководство да прекъсне съвместната си работа с него, изпратено на 20 ноември 1900 г. (Damianov, 2003, 49). На 14 ноември 1900 г. той пише до председателя на организацията граф Андреас Петер фон Бернстоф (1844–1907),¹¹⁾ че не променя мнението си за събраните помощи и ще продължава да ги инвестира без да се отчита пред никого и критикува ДОМ, че не може да бъде никаква мисия в Ориента и още по-малко

мисия за Ориента, който не познава, след като се занимава с основаването на такава безполезна семинария на място (в Потсдам), което отговаря на нейните собствени интереси, а не на делото (Дамянов, 2003, 108). Освен това ДОМ иска от Амирханянц да се отчете и за останалите пари, които получава от други места, не по линия на Мисията и той отказва, а сумите, изпратени от Мисията по неговия бюджет са много по-големи отколкото предвижда приетия финансов план. За последиците четем в текста на картичка, изпратена до Лиза Амирханянц: „22.10.1901 г. Мили Лизок, печални известия. Татко напусна Комитета. Аветаранян отива в Шумен. Домът е освободен. Мама може сега да пътува. Аз искам през януари да си намеря нещо, каквото и да е. Естер, бедната, все още не намира подходящ пансион. Нюток също не знае какво да прави. Ще видим какво ще стане по-нататък. Скоро ще напиша писмо. Целувам те силно, Лидя” (карт. № 190). След скъсването с немските мисионери пасторът остава във Варна и продължава да работи като „необвързан мисионер” до края на живота си. Дейността на ДОМ сред мохамеданите и проповядването на евангелизма продължават да го вълнуват и въпреки разрива с ръководството ѝ, той не престава да съветва и дава оценка на работата на Мисията. Така например след провала на създадената през 1909 г. Мохамеданска семинария в Потсдам, Амирханянц предлага, заедно с кръстения от него Аветаранян и още двама покръстени ислямски духовници (молла), да замине за Русия и да работят там сред мюсюлманите. Вината за провала на начинанието в Потсдам според него е в недобрата организация от страна на Аветаранян, който не е успял нито във Варна, нито в Шумен, нито в Пловдив да доведе делата си до успешен край. За да може да му предаде опита си, пасторът го взема да присъства на някои от лекциите му по време на обиколката в Германия. Текст на картичка, изпратена от него до Варна, свидетелства за съвместната им работа: „14.10.1900 г. Мили

деца, получих картичката. Благодаря ... Аветараян трябва скоро да тръгне за Варна. Аз оставам тук. Седем студенти искат да стават мисионери и да се учат на турски” (карт. № 131).

По време на обиколката в Германия и след връщането си в България пастор Амирханянц продължава да работи и да се радва на голяма популярност сред евангелистите от цяла Европа. Неговите успехи в България дори застрашават дейността на ДОМ, тъй като при него новопокръстените мюсюлмани получават редовно заплата и могат да разчитат на помощта му. През 1910 г. Макс Ролоф пише загрижено писмо от Пловдив до Ханс Шпигелхауер, касиер на ДОМ, че паричните преводи от Мисията закъсняват и на работници, на които може да се разчита, покръстени с много усилия мюсюлмани, не могат да се плащат редовно заплати. Така например с толкова грижи и усилия спечеленият Хюсеин се гласи да отиде във Варна при Амирханянц, при когото ще има редовни доходи. Това би причинило на г-н Аветараян голяма болка, още повече, че Хюсеин отива под влиянието на Амирханянц, но какво да си прави след като дори и мизерната заплата от 12,50 франка на седмица не му се плаща редовно. (Damianov, 2003, 115-116). Мисионери, изпратени в България да продължат дейността на ДОМ, открито поставят въпроса пред ръководството ѝ за търсене на възможности за съвместна работа с пастор Амирханянц. Агоп Шахвелед, един от най-опитните мисионери, дори не членува в нея до 1912 г., защото отношенията между мисията и Амирханянц са прекъснати. За неговата връзка със семейството и мисионерската дейност се споменава в текст на картичка: „9.03.1898 г. ... говорих с пастор Ламберт ... Бях при пастор Тишхаузен в Кришона. Видях Вашата картичка и стаята, в която сте учили ... Сега трябва да изчакам Шахвелед да ми пише кога ще тръгне от Виена ...” (карт. № 182).

Пастор Амирханянц умира през 1913 г. на 75 години. След смъртта му признателната арменска общност издига на гроба му паметник, възстановен днес от Евангелистко-методистката църква във Варна след разрушаването му от вандали през 1976 г. Единственият останал след заточението жив син на пастора, Натан бег Аврам Амирханянц, учи музика и композиция при проф. Йозеф Райнбергер в Мюнхен от 1897 г. до 1901 г. в известната Музикална академия. Голям брой картички от архива свидетелстват за неговата активна музикална дейност в Швейцария и Германия. Например: „Многоуважаема Лидия Аврамовна, много се радвам, че най-сетне отговорихте на писмото. В близко бъдеще ще напиша отговор в съответстващ вид. Натан Аврамович замина за Нюшател. Ворицхофен го извика там ... Бедният той, там ще се среща със самата сирена сладкогласна от цюрихския театър, здраво изпитание. Как ще се върне, не знам. ...21.07.1900 г.” (карт. № 43) и „...още не съм дала обява, но съветвам, ако се намерят пари да тръгнете с тати на път и в два-три града Улм, Линдау, където имам познати, да дадеш концерт в църквата, но непременно с някоя добра певица, за да са добре посетени такива концерти. Мисля, че за 50 марки ще се намери добра певица... 18.02.1900 ” (карт. № 89), или „Миличка, вземи билет само до Мюнхен. Аз участвам в концерт в петък. Не мога да откажа ...” (карт. № 109)

Лидия, Елиза и Марта учат в Академията за изящни изкуства също в Мюнхен (1899 г.) и живеят в новия Дом за жени на изкуството, художнички и музиканти (карт. № 66). Естер завършва още Робер колеж в Константинопол и по-късно преподава езици като частен учител. Тя е първата жена във Варна, появила се на велосипед в града и е близка приятелка на Антон и Тодор Страшимирови. Текстът на следното съобщение е част от тяхната кореспонденция: „София, 1.09.1909 г. Мила Естер, колко благодаря за срещата си с теб. Позволи ми да те нарека тъй.

Знаете ли, че всички момичета, които бяха у Вас, са възхитени от всички Ви. Аз не знам как мога да изкажа благодарността си и впечатленията си. Научих се, че ще идвате в София на 15 този месец, ако не сте обещали на някого, то аз Ви каня у дома. Ще ми бъде особено приятно. Ако наистина ще дойдете, то моля Ви пишете ми по-рано за това ... Довечера ще се отвори театъра с най-новата работа на нашия познат Вазов, „Борислав”. Като дойдете в София ще отидем на някое представление с него. Поздравете всички познати във Варна. Приемете поздравите ми ...” (карт. № 102). Естер участва в санитарните курсове за самарянки, организирани от царица Елеонора и редом с нея работи на фронта през Първата световна война. Няколко фотографии от фронта без текст присъстват в архива от картички на семейството.

Още със самото си навлизане в живота на българина, пощенската картичка поема всички функции, познати от присъствието ѝ в европейската система за комуникация. Голяма част от прозападно настроената българска интелигенция и буржоазия приема етикета и нормите на поведение, характерни за тези страни. Семейство Амирханянц по време на пребиваването си в България след 1896 г. успява да ги пренесе по естествен път, а именно чрез личния пример. В много текстове на картички, изпратени от български градове, се благодари на сестрите за оказано гостоприемство: „София, 20.01.1909. Драга госпожице, благодаря Ви много за нежните сестрински грижи, които положихте за мен във Варна. Картата ми представлява моста пред най-голямата и най-хубава градина в София. Поздравете г-жа майка си ...” (карт. № 103), или услуга: „София, 4.10.1909. Мила госпожице Марта, Благодаря и Вам за Вашата неуморна готовност да услужвате. Повтарям, че аз имам право да говоря така, защото съм Ви длъжна много, не ще забравя Вашите грижи и тези на сестрите Ви за устройване на работа в дружеството. Може би повече софиянци ще се настроят от

Вас и ще тръгнат повече да работят за другите ...” (карт. № 97). За своята кореспонденция в България семейството използва често и пощенски картички, донесени от чужбина (около 20% от картичките в архива са донесени от чужбина и са изпратени в страната). Текстовете на съобщенията проследяват непрекъснатите пътувания в чужбина и разнообразната обществена дейност в страната. Те са единственото свидетелство за посещението на религиозните драми за страданията на Исус и разпъването му на кръста (Passionsspiele) през 1900 г. в баварския курорт Оберамергау (карт. № 34, 48). Двете картички са изпратени до Натан бег Амирханянц, „виртуозен изпълнител на орган” „1900 ... пиша малко, защото тази седмица всичко се свършва...”(карт. № 34). За престоя на Лидия в Мюнхен от 1898 г. до 1900 г. и посещението на Октоберфест (Oktoberfest) през 1898 г. и Танца на бъчварите и кацарите (Schäfflertanz) се научава от съобщенията на картички с мотиви от традиционните народни празници (карт. № 82, 45, 129). Първите две са изпратени до маестро Натан Амирханянц, а третата с обяснение на събитието „Танц на бъчварите” като пример за уникална симбиоза между занаятчийство, етнография и народно изкуство в Мюнхен, е изпратена до г-ца Марта Амирханянц, която учи изкуство, филология и теология в Нюшател, Швейцария. И двете са с дата 1900 г. и са отпечатани от издателство „Макс Волк” по поръчка на Комитета на бъчварите като негово официално издание. Текстовете на картичките от архива дават възможност да се проследят пътуванията на всеки един член от семейството и целта на престоите им в чужбина и България. Както вече се спомена, особено детайлно са представени обиколките на пастор Амирханянц в Германия, Швейцария, пребиваването на семейството в Персия, Финландия и Константинопол. Единствено от този архив става ясно, че Лидия, Естер и Марта от 1903 г. до 1905 г. работят като мисионерки в Румъния: „Понеделник, 15.08.1905. Мила г-

це Лидия и г-це Естер, най-сърдечни поздрави и похвали за работата, както и за дейността ви в Румъния с Вайсенфелд и в болницата. След три дни в Унгария и след това съм обратно ... Поздрави и сърдечни похвали на г-ца Марта, също в Румъния (Крайова) (карт. № 75). Без този архив нямаше да бъдат известни отделните етапи от мисионерската дейност на Лидия, която се простира от Базел до Баку, Хелзинки, Харков и Персия (карт. № 200, 295, 296). От него се черпят сведения и за преподавателската работа на четирите сестри не само в България (Самоков и Силистра), а и в чужбина, предимно във Франция и Англия (карт. № 294).

Реконструкция на семейна хроника „Амирханянец”

Настоящата реконструкция се основава на текстовете на пощенските картички и фотографии от изследвания архив, като данните се сравняват с посочените вече извори, биографията на пастор Амирханянец, публикуваните в изданията на Мисията писма и статии.

1838 г.

- Роден е Абрахам Амирханянец в Шуша, Персия, с благороднически произход – *карт. № 313, 198, 99, 119.*

1887–1891 г.

- Семейството е заточено в Оренбургска губерния. Картичките в архива, свързани с тези места са без текст и вероятно са събирани по-късно. В архива има снимка от погребението на най-големия син, починал по време на заточението.

1891–1896 г.

- Семейството живее в Хелзинки, развива мисионерска дейност, а пастор Амирханянец превежда и издава книги – *карт. № 35, 87, 168, 304.*

1896 г.

- Пастор Амирханянц е натоварен от Немската мисия за Ориента да инспектира условията за работа и проповядване на евангелизма в България и Румъния, съпругата му и децата остават във Финландия, първо в Хелзинки, а след това в Лойо, Ванила – *карт. № 37, 42 49, 93, 126, 127 (без текст)*.
- Пасторът пътува до Константинопол и Нюшател – *карт. № 213*.

1897 г.

- Семейството е още във Финландия, пастор Амирханянц пътува до Берлин и Дрезден, където се намира Комитетът на Немската мисия за Ориента – *карт. № 33*.
- Пастор Амирханянц се установява във Варна и живее на ул. „Милорадовская” – *карт. № 130, изпратена от Финландия, Выборг*.
- Лидия започва да следва в Мюнхен – *карт. № 300, изпратена до Варна и препратена до Мюнхен*.
- Натан започва да следва музика в Академията за музикално изкуство в Мюнхен при проф. Йозеф Райнбергер; в списъка на студентите е отбелязан с постоянно местожителство в Константинопол . В края на годината семейството се премества да живее във Варна и да организира помощ за арменците бежанци.

1898 г.

- Семейството е в България – *карт. № 2, 94*, и живее във Варна на ул. „Любенова” № 66 – *карт. № 230*.
- Лидия започва обучение в Мисията в Швейцария (Нюшател, Вьове, Базел, Женева) – *карт. № 185, 245, № 95, 162, 215*. Тя пребивава в зимния курорт Марекот в Салван – *карт. № 77, 162, 172, 191, 219, 251*, и обикаля Германия – *карт. № 222, 182, 11*. Ваканциите прекарва във Варна – *карт. № 50, 53, 16*.

- Натан е в Мюнхен и продължава следването си – *карт. № 11, 82.*
- Естер живее във Варна и помага на родителите си – *карт. № 38, 80, 21, 167, 205.*
- Марта също живее във Варна – *карт. № 22.* Пастор Амирханянц работи в България и успява да осигури подслон и препитание за хиляди арменски бежанци след гоненията в Турция – *карт. № 2, 94.*
- Берлинският комитет започва да изгражда сиропиталище в Урфа – *карт. № 310–321.*

1899 г.

- Пастор Амирханянц работи и проповядва във Варна – *карт. № 200.*
- Лидия продължава да учи в Нюшател, Швейцария, а ваканциите прекарва във Варна при семейството си – *карт. № 18.* При посещение в Цюрих и Шафхаузен си купува фотоапарат – *карт. № 200.*
- Естер и Марта продължават да живеят във Варна, но в края на годината заминават за Нюшател, където учат френски – *карт. № 207.*
- Натан все още се намира в Мюнхен – *карт. № 20,* и за кратко време се връща в България, като живее в Русе – *карт. № 19.*
- Елиза следва в Академията по изкуствата в Мюнхен, специалност рисуване – *карт. № 60, 78, 79, 165.*
- Семейството поддържа контакти с мисионери във Финландия – *карт. № 218, 296, 299,* в Холандия – *карт. № 301,* в Австрия – *карт. № 36,* и във Франция – *карт. № 38.*

1900 г.

- Пастор Амирханянец прави голяма обиколка на Германия – *карт. № 250, 111, 131*, за да изнася лекции в Берлин – *карт. № 59, 56, 62*, Потсдам – *карт. № 8*, Айзенах – *карт. № 10*, Лайпциг – *карт. № 63*. Освен това превежда Библията – *карт. № 173*, и продължава дейността си в Будапеща – *карт. № 258, 253*, Букурещ – *карт. № 246*, Синая – *карт. № 247, 244, 243*, Виена – *карт. № 242*, Гданск, Източна Померания – *карт. № 237*, Бромберг, Долна Шлезия – *карт. № 204*, Цюрих – *карт. № 1*.
- Марта се намира заедно със сестра си Естер в Нюшател – *карт. № 271, 129, 13*. Елиза пребивава във Вьорихсофен – *карт. № 177*, и продължава да следва в Академията по изкуствата в Мюнхен, живее на „Терезиенщрасе“ № 66 – *карт. № 45, 5*. Тя посещава в Оберамергау представленията за последните дни на Исус – *карт. № 34, 48*.
- Естер се намира в Нюшател – *карт. № 271, 108, 125, 17, 44, 100, 129, 131, 145*, пътува до Мюнхен и гостува на сестра си Елиза – *карт. № 203, 110*. След това през месец август пребивава за кратко в Прованс, Франция, за да усъвършенства познанията си по френски език – *карт. № 290, 144*. Оттам заминава за Харков – *карт. № 171*, и отново се връща в Нюшател.
- Натан все още пребивава в Мюнхен – *карт. № 129*. Той се разболява и се връща във Варна – *карт. № 204, 209, 265, 26*. Отива на лечение по системата на Себастиан Кнайп във Вьорихсофен – *карт. № 228, 169*, където се установява за 2,5 години. При възможност продължава да дава концерти в Берлин – *карт. № 9*, и други градове на Германия. Във Варна е музикален директор на Музикалното дружество – *карт. № 89*.

- Лидия пътува между Варна – *карт. № 220, 164*, Нюшател – *карт. № 212, 258, 267, 250, 235, 180*, където още учи френски език, Мюнхен, където учи музикална педагогика – *карт. № 203*, и Линдау – *карт. № 110*.
- Агапия Амирханянц се намира във Варна и се грижи за настанените в дома бежанци – *карт. № 237, 111, 171, 63, 83, 69, 96*.
- Пастор Амирханянц работи заедно с Йоханес Аветараян – *карт. № 253*. Пътува с него да Будапеща, взема го и по време на обиколката си в Германия – *карт. № 131*, и Източна Прусия – *карт. № 9*.

1901 г.

- Пастор Амирханянц продължава да превежда и преподава теология и ориенталистика в Академията в Потсдам, Германия. Едновременно с това изнася сказки и лекции – *карт. № 313*. Отношенията му с Мисията и Берлинския комитет са влошени поради несъответствие във възгледите. В края на 1900 г. и началото на 1901 г. – *карт. № 190*, той напуска Комитета и продължава да работи като необвързан мисионер за разпространението на евангелизма в България и други европейски страни.
- Агапия Амирханянц започва да пътува – *карт. № 308, 116*, и да помага като мисионерка, защото домът за сираци е преместен временно в Русе.
- Елиза продължава да следва рисуване в Мюнхен – *карт. № 190*.
- Естер се намира основно в Нюшател и Базел – *карт. № 324, 278, 272, 257, 291, 293, 60, 249*, и пътува до Германия, за да участва в мисионерски срещи – *карт. № 2*.

- Лидия продължава да учи в Женева – *карт. № 41, 68*, и да пътува до Варна през ваканциите – *карт. 190, 81*.
- Марта също следва в Швейцария – *карт. № 248*, и пътува до Германия, за да участва в работата на различни мисионерски мисии – *карт. № 12*.
- Натан се намира във Вьорисхофен и Варна. Здравето му е сериозно влошено – *карт. № 169, 228*.
- Пастор Амирханянц продължава да работи с Аветаранян, който трябва да замине от Берлин за Шумен – *карт. № 190*.

1902 г.

- Лидия посещава Женевския университет – *карт. № 307, 216, 197, 67, 109, 128*. Работи като мисионерка в Тифлис и Баку, където живее на ул. „Гановская” № 8 при А. Саносян – *карт. № 284*. През юни полага последните изпити и завършва следването си в Нюшател – *карт. № 206*. Пътува често до Цюрих – *карт. № 241*.
- Пастор Амирханянц работи с мисионерката Карин Зеебахер в Германия – *карт. № 206, 57, 189, 194*, и в Будапеща – *карт. 194*. Превежда и работи във Варна – *карт. № 284*.
- Елиза се утвърждава като художничка и преподавател по рисуване в България и Мюнхен – *карт. № 84, 198*.
- Агапия Амирханянц се намира във Варна и се грижи за мисията във Варна – *карт. № 47*.
- Естер работи в Англия като частна учителка и учи английски език – *карт. № 196, 202*.
- Марта работи като учителка в Бургас – *карт. № 107*.
- Натан пътува в Германия и изнася концерти – *карт. № 109*.

1903 г.

- Лидия работи в Хелзинки – *карт. № 298*. Там тя отива, след като в продължение на две години (1901–1903 г.) работи в Баку и Тифлис – *карт. № 295*. След това Лидия заминава отново за Женева, където продължава да учи музика – *карт. № 238*.
- Елиза работи във Варна – *карт. № 295*, и в Тифлис – *карт. № 282*.
- Естер работи в Англия и продължава да следва в Нюшател, като през ваканциите се връща във Варна – *карт. № 295, 294*.
- Пастор Амирханянц се намира във Варна – *карт. № 113*, и работи заедно с Мисията в Константинопол – *карт. № 288*.
- Марта продължава да учи в Нюшател – *карт. № 233*, и посещава семинари в Германия, като ваканциите прекарва във Варна – *карт. № 31*.

1904 г.

- Естер все още работи в Англия – *карт. № 31*, Марта се намира в Германия – *карт. № 31*, Натан пътува за кратко време в Баку – *карт. № 101*, пастор Амирханянц и съпругата му Агапия се намират във Варна – *карт. № 113*. Лидия и Елиза работят също във Варна – *карт. № 101*.

1905 г.

- Естер, Лидия и Марта работят като мисионерки в Румъния – *карт. № 75*. Елиза заминава за Ревал (днес Талин) и оттам също отива да работи като учителка в Румъния – *карт. № 123*. Натан работи в България – *карт. № 229*, а пастор Амирханянц помага на мисионерите в Румъния и Унгария – *карт. № 229*.

1906 г.

- Пастор Амирханянц заминава за Санкт Петербург – *карт. № 119*, и още същата година се връща във Варна. Марта се връща във Варна – *карт. № 150*. Естер пътува до Копенхаген – *карт. № 274*,

и работи в Букурещ и Варна – *карт. № 150, 119, 150*. Лидия отново заминава за Баку, като остава за известно време в Елисаветинград – *карт. № 174*. Елиза продължава да работи в Букурещ – *карт. № 323*.

1907 г.

- Семейството живее на ул. „Балканска” № 8 във Варна – *карт. № 268, 269*.

1908 г.

- Пастор Амирханянец е във Варна и помага на мисионерите в Истанбул – *карт. № 276*.

1909 г.

- Сестрите се установяват във Варна и работят в България. Поддържат контакти в София и страната – *карт. № 97, 102, 46, 103, 104, 106, 118*. Елиза заминава в края на годината за Русе – *карт. № 137*. Във Варна се провежда Епфортски конгрес, в който участват и сестрите – *карт. № 137*.

1910 г.

- Лидия е във Варна – *карт. № 88*, Марта работи като преподавател в Англо-немския институт в Букурещ – *карт. № 210*.

1911 г.

- Лидия е във Варна и преподава като частна учителка пиано и езици – *карт. № 61*.

1912 г.

- Марта е учителка в Американското девическо училище в Самоков – *карт. № 23, 217, 266*. Пастор Амирханянец е във Варна. Здравето му се влошава – *карт. № 55*.

1913 г.

– Лидия преподава в Девическата гимназия в Силистра – *карт. № 117.*

– На 3 април 1913 г. умира пастор Амирханянц във Варна.

1914 г.

– Войните на Балканите са документирани с фотографии на турски пленници при Стара Загора и масови гробове – *карт. № 284.*
Естер участва във войната като самарянка. Марта работи в Горна Оряховица – *карт. № 105.*

1917 г.

– Естер се намира в Ловеч, където преподава – *карт. № 98.*

1919 г.

– Марта е в Самоков. Там се ражда синът ѝ Александър Узлов (по фотография и документи от архива).

1920 г.

– Естер заминава отново за Англия, където преподава като частен учител – *карт. № 166.*

1922 г.

– Естер е във Варна и преподава езици – *карт. № 132, 112, 223.*

1923 г.

– Умира Агапия Амирханянц.

1931 г.

– Натан е в София. Сестрите живеят във Варна и преподават музика и езици. Дават стаи под наем – *карт. № 154, 155.*

1938–1945 г.

– Сестрите пътуват все по-малко и живеят в къщата на ул. „Балканска” № 5. Някои от допълнителните постройки са продадени – *карт. № 135, 1121 122.*

1940 г.

- Сестрите продължават да помагат и поддържат мисионерска дейност основно в България и по-ограничено в чужбина. Запазват контактите си в Швейцария – *карт. № 199*.

1950 г.

- Възрастните дами дават стаи под наем и преподават на частни ученици, за да се издържат – *карт. № 158*.

Заключение

Основното предназначение на пощенските картички е писмената кореспонденция. За целта се използват фотографии, литографски отпечатащи и други илюстрирани печатарски произведения. Те са „картинни” документи с историческо и познавателно значение и представят изобразените обекти от определен момент на тяхното развитие. Сведенията от текстовете на съобщенията са свързани с личната семейна история на подателите и получателите. Тук се пресичат обществените и индивидуални интереси, основа за генеаложки проучвания. Пощенските картички представляват особен интерес като помощни източници за информация при работа със семейни архиви и хроники. Освен това чрез прилагане на етнологията метод на изследване те спомагат донякъде за обяснението на общественото устройство с изясняване на родството между отделни хора и създадите се социални връзки и отношения.

В това концентрирано изследване се набелязват някои основни моменти от работата с архиви от пощенски картички и фотографии при реконструирането на историята на отделни семейства, родове, фирми и групи от хора. Чрез комплексното използване на различни източници на генеалогична информация се постига почти пълно проследяване на дейността и движението на всеки член от семейството, като се очертават конкретни периоди и места на пребиваване. При по-задълбочена

разработка, което не е цел на настоящето изложение, могат да бъдат установени и точните адреси на престоя и личностите, с които семейството влиза в контакт по това време. В този смисъл архивът от пощенски картички улеснява събирането на факти и допълва информацията, получена от други генеалогични източници, а заедно с това косвено дава сведения за личните предпочитания и идентичността на всеки един от членовете на семейство Амирханянц.

БЕЛЕЖКИ

1. Фотолитографията е метод за размножаване на фотографии, при който матрицата се нанася на литографски камък и се прави отпечатък. Още през 1812 г. французинът Ниенс (Nience) прави сполучливи опити да копира фотографски негативи върху литографски камък. До 1894 г. се издават едноцветни литографии, а от 1895 г. до 1906 г. – цветни хромолитографии. Вж.: Kirphan, Helmut: *Handbuch der Printmedien. Technologien und Produktionsverfahren*. Berlin[u.a.]: Springer, 2000. 1246 S.
2. От 2008 г. авторът е ръководител на проект Ahnenforschung („Родословно дърво“) към Информационния център в гр. Гера, Германия. От общо 108 активни участници 78 са пенсионери над 65 години, а останалите 30 – на възраст над 45 години.
3. Съобщенията на картичките в архива са на 17 езика, като най-голямата част от тях са на немски, руски, френски и английски. – Бел. авт.
4. Първите „картички за кореспонденция“ са ползвани от различните държавни служби за изпращане на известия. Едва с въвеждането на изображение от едната страна се появяват в началото „неразделени“, а по-късно и „разделени“ пощенски картички. Текстът на съобщението при „неразделените“ се пише на лицевата страна, а мястото на гърба се ползва само за адреса на получателя, пощенската марка и клеймо. При „разделените“ текстът на

съобщението се премества на гърба, който вече се състои от две части: адрес и съобщение. Този вид пощенски картички влиза в употреба през 20-те години на XX век.

5. Картичка № 116 от архива на семейство Амирханянц, публикуван в: Узлова, Л. (2010). *Поздравъ от Европа*. София: Арс Магна.
6. Пример за комбинирано приложение на различни генеалогични източници е работата с адресни книги и фотографски архиви в регионалната библиотека на гр. Гера, Германия. Обект на изследването е търговската фамилия Освалд Рьозгер, собственици на магазин за тютюневи изделия в града. На две почти идентични фотографии от два фотоархива № 19а (архив Вагнер) и № 231 (архив Тайхерт) е документирана главната улица на града „Зорге“ през 1913 г. На тях ясно се вижда сградата с магазин и надпис „Освалд Рьозгер, Пури“. Адресните книги от тогава потвърждават, че седалището на фирмата се намира на ул. „Зорге“ № 36 и за кратко е било преместено в съседна сграда на същата улица. Семейството не е собственик на сградата. От друг адресник се разбира, че фирмата съществува от 1873 г. и в началото се е намирала на „Хайнрихщрасе“ № 44, а през 1879 г. се премества на № 7 на същата улица. Картичките от архивите допълват тези данни, като свидетелстват за основното седалище на фирмата на централния площад „Йоханисплац“ №10, като сградата принадлежи на семейството и то живее също на този адрес. След Втората световна война тя е разрушена и днес не съществува. От 1947–1948 г. до края на съществуването си, фирмата се намира отново на ул. „Зорге“ 36, а собственици на сградата са наследниците на Рабенщайн, днес след реституция също. Използването на фотоархивите за доказване на собственост при реституционни процеси е често явление в Германия, Полша, Чехия. Особено във връзка с изселването и изземването на немските имоти след края на последната война в Полша и Чехия.

7. Вж. фондовете на отдел „Краезнание” в Регионална библиотека „Пенчо Славейков” гр. Варна.
8. Данни от телефонен разговор с г-жа Тодорка Узлова, снаха на Марта Амирханянц-Узлова, проведен на 17.06. 2010 г.
9. Графикът Людвиг Сютерлин (1865 –1917) създава този шрифт по нареждане на Пруското културно и просветно министерство през 1911 г. Целта е децата да бъдат облекчени при писане в училище. Официално в Прусия шрифтът се въвежда през 1915 г. По време на националсоциалистическата диктатура (1930–1945) той е задължителен за немските училища (Заповед на Мартин Борман от 1.09.1941г.). В някои училища се преподава до 1990 г.
10. Интересното е, че текстове на български език, изпратени от българи (карт. 194, 137), също са написани по правилата на Сютерлин, доказателство за въвеждането му в българската образователна система и разпространението му сред интелигенцията в следосвобожденска България
11. До 1880 г. е член на Съвета в Лауенберг, а след това работи в културното министерство в Прусия. Председател е на Армeнската фондация (Armenisches Hilfswerk) от самото ѝ основаване през 1896 г. и на ДОМ (Deutsche Orient-Mission) от 1900 г.

ЛИТЕРАТУРА

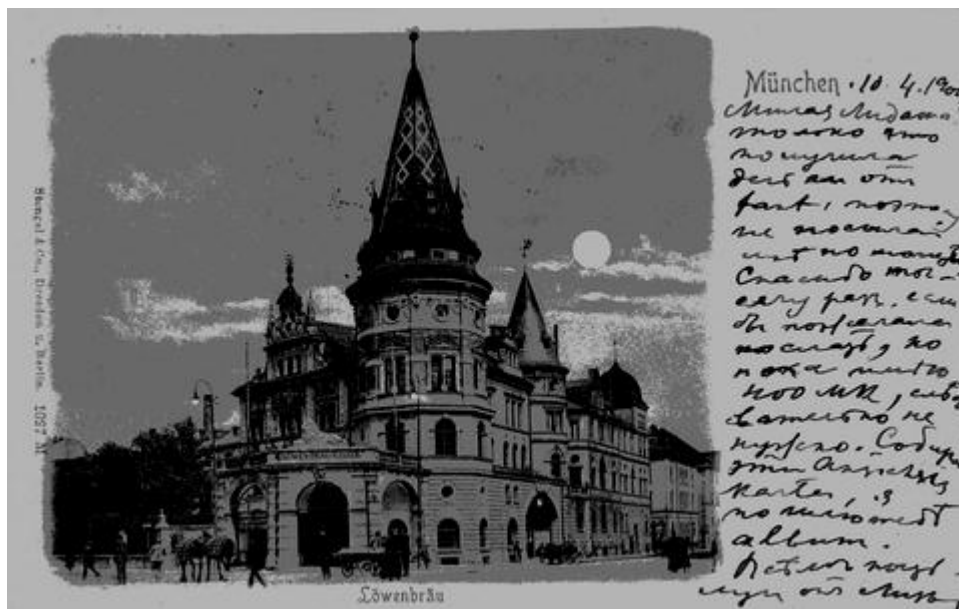
- Адресникъ: на всички индустриалци, търговски и професионални съсловия и пътеводителъ на градъ Варна. (1934). Варна: Димитър Талев-Охридски.
- Алманахъ – адресна книга на Варна: курортен, стопански и културно-просветен център. Год. I. 1935–1936. (1936). Варна: И.М. Церков.
- Алманах и пътеводителъ на градъ Варна. Almanach et Guide de Varna (Bulgarie). (1923). Варна: А. Христов.

- Даскалов, Р. (2005). *Българското общество 1878–1939. Том II*. София: Гутенберг.
- Етнография на България. Том II. Материална култура.*(1983). София: Изд. БАН.
- Узлова, Л. (2010). *Поздравъ от Европа*. София, Арс Магна, 2010.
- Amirchanjanz, A. (1897-1923). In.: COJL 1900 S. 100 (Der christliche Orient und die Muhammedaner-Mission: Monatsschrift der Deutschen Orient Mission. Potsdam: Verl. der Deutschen Orient Mission.
- Amirchanjanz, A.(1880). *Die Hungersnoth in Türkisch-Armenien*. Tiflis: F. Walder.
- Arzruni, K. (1879). *Die ökonomische Lage der Armenier in der Türkei ...*
Übers. von Abr. Amirchanjanz. St.-Petersburg.
- Damianov, A. (2003). *Die Arbeit der „Deutschen Orient-Mission“ unter den türkischen Muslimen in Bulgarien nach den Quellen im Dr. Johannes-Lepsius-Archiv*. Münster: Lit Verl. 2003.
- Deutsche Gesellschaft für Post- und Telekommunikationsgeschichte. (2009).
Das Archiv,3, 51.
- Feigel, U. (1989). *Das evangelische Deutschland und Armenien: Die Armenienhilfe deutscher evangelischer Christen seit dem Ende des 19. Jahrhunderts im Kontext deutsch-türkischen Beziehungen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Frech, H. (1994). Entwicklungsgeschichte bebildeter Postkarten. In.: *Michel-Rundschau*, 10, 766.
- Genazino, W. (1994). *Aus der Ferne: Texte und Postkarten*. Hamburg: Rowohlt.
- Geschichte der Postkarte unter besonderer Berücksichtigung Deutschlands. (1881). In.: Archiv für Post- und Telegrafie.
- Glaser, H. & Werner, T. (1990). *Die Post in ihrer Zeit: eine Kulturgeschichte menschlicher Kommunikation*. Heidelberg: Decker.

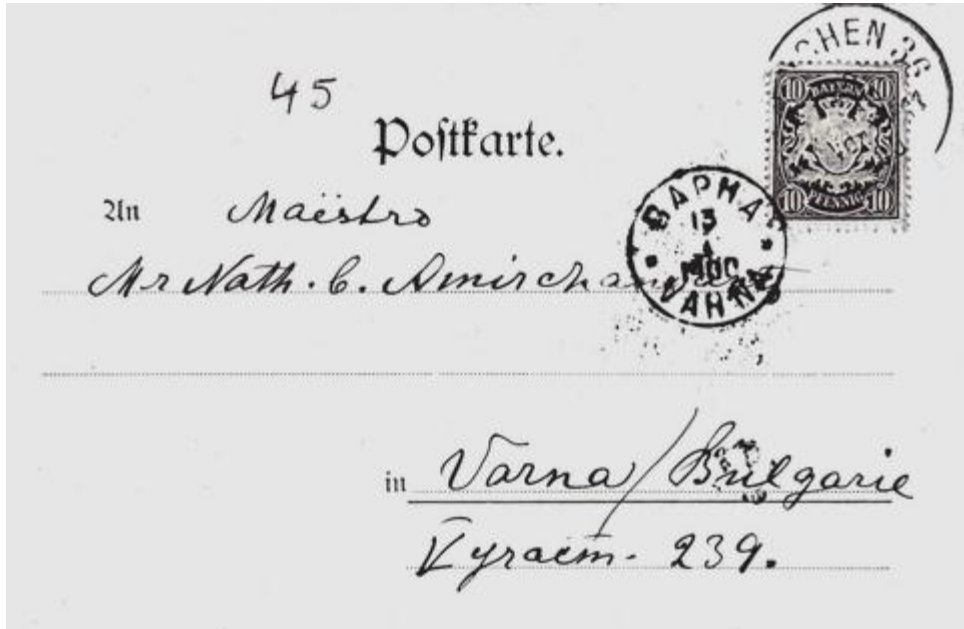
- Hille, H. (1988). *Postkarte genügt: ein kulturhistorisch-philatelistischer Streifzug*. Leipzig: Urania-Verl.
- Höpp, G. (1996). *Fremde Erfahrungen: Asiaten und Afrikaner in Deutschland, Österreich und Schweiz bis 1945*. Berlin: Das Arab. Buch.
- Kaufmann, G. & Lebeck, R. (1988). *Viele Grüße ... : Eine Kulturgeschichte der Postkarte*. Harenberg: Kommunikation.

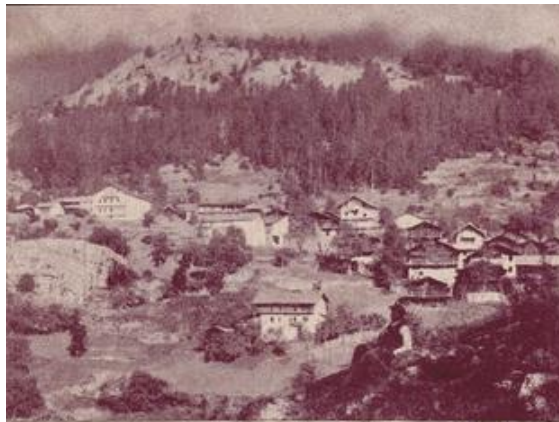
ПРИЛОЖЕНИЕ

Една подборка от пощенски картички, малка част от пощенските картички, открити и проучени в настоящето изследване, е представена по-долу.

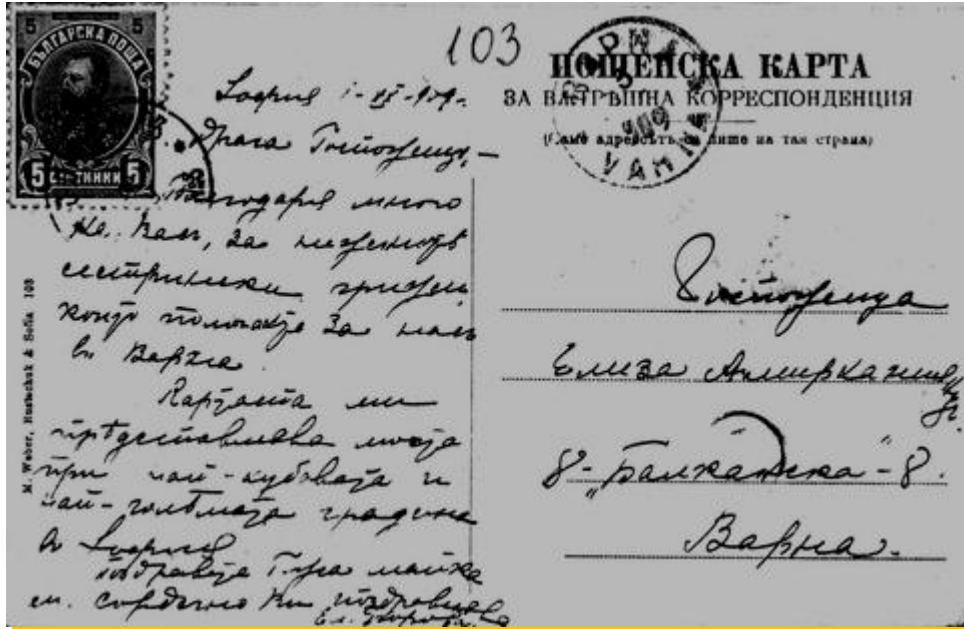
Souvenir des Marecottes, près Salvan. 8 1/2 98

Minna kära! Här borta! Måttas brev
har jag fått. Åh tack! Hon frågar hu-
ru mycket det behövs för resan. Jag tror
ungefär 150-200 kr. Av pengarna skall
köpa saker och biljetter. Pengarna skall ni
vara så vänliga och skicka i München. Prof.
Koyffel Schwabingerlandstr. 58. De nämmer sig
i byn för Klemmensen. Ha Sidsjögen i nedre
del av landet. Här är också det vackra samfundet
24 feb. Nybygderna ha en mycket vacker
Dammströ; och en stor spårvagn i norra delen
här. Hoppas på en god resa till München. Minna
och Sidsjögen har varit här i många
Andra hälsningar.

✉ Ms. Liliya Uslova
Institute for Ethnology and Folkloristics,
Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, BULGARIA
E-Mail: usli@gmx.net